

ՀԻՆ ԹՈՒՂԹԵՐ

I

ՀԱՅՐԻԿԻ ՆԱՄԱԿԸ ԽՈՐԷՆ ԽՐԻՄԵԱՆԻՆ*)

Սիրելի Խորէն.

Ձեր երկու նամակէն ի դատ դեռ այլեւս ուրիշ նամակ չստացայ ձեզմէ. անշուշտ դրած էք, եւ նամակներդ կը թափառին ի ճանապարհ: Ո՛հ, որչափ հեռացանք իրարմէ, Լոնտոնից ի Վան եւ Վանից ի Լոնտոն ո՛րչափ դժւարին է խօսել իրարու հետ: Մենք մեր պաշտօնը որչափ կարելի էր աւարտեցինք Անգլիոյ մէջ. վաթսունէն աւելի, լորտ, մարքիզ, դուքս եւ բարլամենթի նշանաւոր անդամներէն մարդիկ տեսանք. Հայոց խնդիրը ներկայացուցինք իրենց. մեծ մասն զմեզ յոյսերով եւ խոստումներով քաջալերեց: Բայց մեր խնդիրը սոսակող դոնֆերանսն է, որ պիտի լինի այս օրերս եւ չգիտենք թէ ո՞ւր պիտի լինի:

Այս որոշումն երբ յայտնի լինի, Արծաւյ պէս պիտի հասնինք հոն. «զի ուր իցէ գէշն անդը ժողովեացին արծւիք»: Տեսցուք այդ մեծ, հզօր գիշակներն երբ Հայոց արծւոյն համար կտոր մի մսիկ պիտի թողո՞ւն: Անցեալ օրը Լոնտոնի կենդանարանական պարտէզը գնացինք եւ պատահեցանք այն ժամուն, երբ առիւծներու եւ վագրերու կերակուրի ժամանակն էր: Գաղանաց մատակարար՝ ձեռքի կառքով միս բարձած բերաւ վանդակներու առաջը. հոն մարդ կը զարհուրէր դազանաց մունչիւնէն:

Մի վանդակի մէջ երկու վագր կային, յորոց մին առաւել մեծ եւ կատաղի էր. երբ մատակարար երկաթի շիշով սորա բաժինը տաւ երեք օխանոց կտոր մի միսը, զազանն այս միսն կատաղարար ժանիքներով առաւ, եւ նստաւ վանդակի դիմաց, սկսեց մոմուլով միսն ուտել. երբ միւս ընկերին եւս բաժին պիտի տրէր, սոսկալի կերպով կը կատաղէր մեծ դազան, այնպէս որ մատակարարն չի կրցաւ միւսին բաժին տալը. եւ այդ խեղճ տկար դազանն քաշեցաւ մի քունջը, կարօտ աչքերով կը դիտէր միւսին վրա. գրկեալ ընկերին այս խեղճուկ կերպը մարդուն գու-

*) «Հին Թուրքեր» ընդհանուր վերնագրի տակ «Վէմ»ը պիտի ունենայ յատուկ բաժին, ուր, առանց ժամանակազրական կարգի, պիտի ամփոփւին հին վաւերաթղթեր, նամակներ, զրական կտորներ, զանազան անցքերի վեքաբերւող տեղեկագրեր, դիւանական թղթեր եւ այլն, որոնց հրապարակումը որեւէ չափով կարող է նպաստել հայ անցեալի պատմական եւ մշակութային երկու թղթերի լուսարանութեան:

Թը կը շարժէր: Հետաքրքիր լինելով հարցուցի մատակարարի՝ մի՞թէ այդ դազանը քաղցած պիտի մնայ. ո՛չ, ասաց, պէտք է յառաջ իւր կատաղի եւ հզօր ընկերը կշտանայ ցյազ. եւ երբ իւր սաստիկ կատաղութենէն զիջանի, ապա միւս ընկերի բաժինը կուտանք: Վարազայ Արծիւը իւր սուր աչքով դիտեց այս տեսարանը, որ մի ճիշտ եւ իրական պատկեր էր արեւելեան խնդրոյն: Ո՛հ, ես ինքնին մտախորհ լինելով ասացի. «Այս քաղաքակիրթ աշխարհիս մեծ մարդադէշներ... պիտի ուտեն Թուրքաստանի մեծ կտոր միսերը. զրկեալ Հայուն գէթ կտորիկ մի ոսկոր պիտի թողուն. սորա համար կարդարանայ խորագէտ Պիղմարքին խօսքը. «Թէ այս աշխարհիս վրա իրաւունքը հզօրինն է»:

Սիրելի Խորէն, ասա մտերիմներուդ թող աղօթեն, որ Հայոց արծիւը իւր բաժինը առնի եւ զրկեալ չի դառնայ:

Աղօթարար՝

Հայրիկ

Մայիս 16—28—(1878)

Ի Լոնտոն.

ՇԱՀԱՆ ԶՐՊԵՏԻ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿԸ ՂՈՒԿԱՍ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ

Երեցս երանեալ եւ Արժանաժառանգ Յաջորդի Աթոռոյ Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի, ինքնադուրս Հովուպետի եւ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, պատրիարքին Վաղարշապատու, եւ Հօրդ մերոյ Հոգեւորի Տեառն ՂՈՒԿԱՍՈՒ, կամ նորին յաջորդի, ողջոյն, համբոյր եւ խոնարհութիւն

ամենայն հպատակութեամբ նուիրէ:

Աննահանջելի պարտ իմն է ապաքէն անձինս սեպհականի՝ ծառայել ըստ իմովսանն կարողութեան, ի պարծանս երկնակառոյց Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, եւ յօգուտ տանս Աքանաղեան:

Ես խոնարհազոյն ծառայ եւ հպատակ Հոգեւոր բարձրութեանդ, Յակոբ Զրապետեան՝ ծնունդ Եղեսիոյ, հասակաւ երեսնամեայ, եւ անարժան Արեղայ, որ երբեմն աշակերտեցայ Պօղոսի վարդապետի Բաղիշեցոյ՝ որ Առաջնորդ էր ի հայրենին իմ, ընդ որ չուեցի նախ յերուսաղէմ, ապա ի Հռոմ, ուր բաժանեալ իմ ի նմանէ՝ կացի ի զանազան քաղաքս Իտալիոյ, վարժելով իմ ի գիտութիւն Եւրոպական լեզուաց, յուսումնականութիւնս եւ յայլ ներքին եւ արտաքին մակացութիւնս: Հուսկ յետոյ հրաւիրեալ զոլով իմ ի Գաղիական Տէրութենէն եկի ի մայրաքաղաք նորուն ի Լուդետիա, այն է Փարէզ, ուր ի վեշտասան ամսոց հետէ՝ կարգեալ եղէ ի նոյն Տէրութենէն դպիր լեզուի եւ բանասիրութեանց Հայոցս, եւ թարգման արքունական յիրս քաղաքական:

Յընթացա այս ամենայն անցից անցելոց ընդ կենօքս՝ մինչեւ ցայսօր ժամանակի, հարկաւոր իմն վարկեմ յայս առնել Հոգեւոր Տէրութեանդ, թէ՛ զհնազանդութիւն խորին սրտի, եւ զենթարկումն կամաց եւ մտաց՝ առ Սուրբ Աթոռն էջմիածնի՝ զոր ընկալայ ի ծննդենէ անտի, միշտ անարատ պահեցի եւ պահեմ չնորհօքն Բրիտանի:

Թէպէտ եւ ի բազում ժամանակաց հետէ ցանկայի՝ առաջի զնել Հոգեւոր Տէրութեանդ զսոյն զայս ուխտ սրտիս, բայց ընդ չունել իմ զայլ իմն առիթ՝ չիշխէի զբել համարձակել. բայց այժմ ի դալ դիպուածոյ՝ այն է գրեւն կամ ժողովն Գաղղիոյ՝ զթղթակցութիւն եւ զեղբայրական միութիւն եւ բարեկամութիւն ունել կամելով ընդ վեհութեանդ, աղաչեաց եւ յանձնեաց ինձ ամենայն թաղձանօք գրել զբազում բանս ի դիմաց իւր առ Հոգեւոր բարձրութիւնդ: Սակայն յառաջ քան զպարզաբանել իմ զայսմանէ՝ ցանկամ զդոյզն ինչ բանս վիպասանական զԳաղղիոյ եւ զնորուն Եկեղեցւոյ, առաջի կարգել առ ամբողջ ըմբռնումն առարկային:—

Յայտ լիցի Հոգեւոր Տէրութեան քում, թէ նախնի եկեղեցական կրթութիւնք Գաղղիոյ, նոյնպէս եւ քաղաքական օրէնք, թէ՛ վասն կիրառութեան ինքնահնար եւ բռնակալական իշխանութեանց Պապից Հռոմայ եւ թագաւորաց, եւ թէ՛ վասն անբարեխառնութեան եւ անհոգութեան ոմանց եկեղեցականաց, սակաւ առ սակաւ խանդարեալք էին գրեթէ ըստ բոլորին. ուստի եկեղեցական եւ թագաւորական անկարգութիւնք ի Հափաղանց ծայրն հասեալ էին արդէն. այնքան՝ մինչ զի ժողովուրդն չկարէր եւ եւս հեծել:

Վասն որոյ՝ յարեաւ անուանի վէպն կամ խոռվութիւն Գաղղիական՝ յամի Տեառն 1789, ի կողմանէ ժողովրդեան, ընդդէմ եկեղեցական եւ քաղաքական գլխաւորաց՝ անկարգապէս եւ ապօրինաւոր վարողացն: Իբր բոլոր բնակիչք Գաղղիական տէրութեան ի համակամ կարծիս միաբանեալ՝ խնդրէր ի թագաւորէն, ի խմբէ ազնուաց եւ ի յառաջակայէն եկեղեցական դատու, զբարձրումն անկարգութեանց, եւ զվերանորոգումն վաղընջական բարեկարգութեանց:

Ուստի իմաստունք եւ ծերք խոհականք, գտեալ ի թիւս իւրաքանչիւր դատուց Գաղղիական Երեստի (?), ի ժողով գումարեալ յորդորեցին նախ զգրեւն՝ առ վարիլ ըստ վերոյգրեալ կարգաց եւ կրթութեանց հաստատելոց ի սրբոց Առաքելոց, ժողովոց եւ Հարց. եւ ապա զթագաւորն իւրեանց՝ առ կառավարել ըստ Աստառածաղիր բնական եւ մարդկային իրաւացի օրինաց:

Բայց սոքա ո՛չ միայն չհաւանեցան այսց ամենայն բանաւոր եւ արդար խորհրդոց, այլ եւ ի բարկութիւն եւ ի վրէժ շարժեալք ընդդէմ ժողովրդեանն, ոմանք ի նոցանէ ելին յարտաքս Գաղղիոյ եւ յարուցին զօտար Տէրութիւնս. հակառակ սեպհական ազգի եւ յարուցին զօտար Տէրութիւնս. հակառակ սեպհական ազգի եւ յարուցին զօտար Տէրութիւնս. հակառակ սեպհական ազգի եւ յարուցին զօտար Տէրութիւնս:

զկարծիս իւրեանց յարտաքուստ, հնարէին զկերպ կերպ միջոցս գաղտաբար՝ առ ի վրդովել եւ դաւաճանել զԺողովուրդն։ Բայց մինչ սա՝ տեղեկացաւ ամենից, եկն բարկութիւն Աստուածային ի վերայ անօրինաց՝ որոց զթիւ մեղաց արդէն լցեալ էր։ Ուստի յարեաւ հանդէս ընտանի պատերազմաց, վրէժառութեանց, կոտորուածոց եւ սպանութեանց։

Ի սակի այսպիսի մահուամբ պատուհասելոց դտաւ եւ Թագաւորն Գաղղիոյ։ Ժողովուրդն ապա բարձրացեալ դուրով ի մէջ այնչափ անտանելի վրդովմանց, եւ գլխորմն բերիական դիւրափոխ լինելոյ միապետական կառավարութեան իւրոյ յարդարութենէ յանիրարութիւն առեալ ունելով, ի գործ ետ գամեցայն զօրութիւն իւր եւ զհամար*), յաղթեաց ամենայն ներքին եւ արտաքին խռչնդոտաց, եւ հաստատեաց զՀասարակապետական տէրութիւն, ենթարկելով օրինաց եւ պարաւանդեալ՝ առ կառավարել ըստ նոցունց պատգամաց։ Եւ արդէն ութն ամբ են՝ յորմէ հետէ ի ձեռն սոյն տեսակ կառավարութեան վարի Գաղղիական լայնածաւալ տէրութիւն, որ ունի աւելի քան զերեք հազար եւ զերկու հարիւր բիւր բնակիչս։ Իսկ Լուտետիա կամ Փարէզ քաղաքն արքունական ունի աւելի քան զհարիւր բիւրս բնակչաց։

Ի բաց թողեալ իմ առ այժմս զայս ամենայն բան վերաբերեալ ի քաղաքական իրս՝ դառնամ առ նպատակ թղթոյս։

Եկեղեցականք Գաղղիոյ՝ այսինքն այնքիկ՝ որք սիրէին եւ ցանկային բարեկարգութեանց, զկնի հաստատութեան Հասարակապետութեան ի Ժողով դումարեցան ի քաղաքն Լուդետիա, ի Մայր եկեղեցին Աստուածածնայ։ Սոյն Ժողով սկսեալ յամի Տեառն 1797ին, եւ ի 15էն Օգոստոսի աւուր վերափոխման կուսին՝ տեւեաց մինչ ի 12 Նոյեմբերի այնր տարւոյ, որ եւ բաղկացեալ ի բազում եպիսկոպոսաց եւ քահանայից։ Ժողովս այս՝ գրեաց յայնժամ զգանազան նամակս առ Պապն առ ի ծանուցանել եւ խնդրել զհաւանութիւն նորուն եւս. որովհետեւ նպատակ Ժողովոյն էր շինութիւն եկեղեցւոյ եւ օգուտն հաւատացելոց։ Բայց այս ամենայն բանք ո՛չ դուրով նպաստաւորք առ տարածումն ինքնահնար եւ իւրապահանջ հեղինակութեան Հոռմայ, եւ ոչ առ շահ եւ օգուտ իւր եւ համակցաց իւրոց, վասն որոյ սկսան սոքա բաց յայլ աղգի աղգի զրպարտանաց, հերժուածողս կոչել զեկեղեցին Գաղղիոյ՝ ըստ օրինակի զոր արարին անիրաւապէս Ազգին մերոյ լուսաւորչադաւանի եւ եւս։ Եւ այս ինչ լուր անհիմն եւ անստոյգ տարածեալ եղեւ մինչեւ առ աղգս օտարս եւ հեռաւորս։ Բայց որ սիրէ զճշմարտութիւն եւ դատէ աննախանձ սրտիւ, չկարէ զայսպիսի ստորոգութիւնս առադրել եկեղեցւոյն Գաղղիոյ, որոյ դաւանութիւն հիմնեալ է ի վերայ Աւետարանական եւ Առաքելական բանից, եւ համաձայն վարդապետութեանց նախնի սուրբ Ժողովոց եւ Հարց։

*) Այսպէս է այս ստորագծւած նախադասութիւնը բնագրին մէջ։

Ժողովա այս՝ յետ կարգելոյ զբարեկարգութիւնս ի ձեռն բաղում կանոնաց առ կառավարումն եկեղեցւոյն իւրոյ, գրեալ առ զանազան ազգս եւ եկեղեցիս առ ի առնել զեղբայրական միութիւնս, եւ ցանկայ զի ամենայն ազգը՝ ի ծագաց արեւու մինչեւ ի մուսս, միոյն Քրիստոսի երկրպագուք, միաբանութիւն կայցին ընդ միմեանս. եւ ամենայն Հովուապետք անկախք ի միմեանց եւ միաբան ընդ իրեարս՝ հովուեացին ըստ տարազու նախնի եկեղեցեացն Ասիոյ, Ափրիկոյ եւ Եւրոպիոյ, զսեպհական հօտս յանձնեալս ինքեանց հաւասար իշխանութեամբ՝ ի միեւնոյն ծայրագոյն Հովուապետէն Քրիստոսէ :

Ուստի եւ մին յեպիսկոպոսաց ժողովոյն՝ այն է Հէնրիկոս Կրէկուար եպիսկոպոս Պլուա քաղաքին Գաղիոյ*), ծանօթացեալ ընդ իս՝ յայտնեաց զցանկացեալն նպատակ ժողովոյն, եւ խնդրեաց յինէն՝ գրել ի զիմաց նորուն առ Հոգեւոր Տէրութիւնդ, առ ի առաջարկել Բարձրութեանդ զգլխաւորութիւն զեղբայրական հաղորդակցութիւնն ունելոյ, եւ առ ի զիտել զտրամադրութիւն Հոգեւոր Հօրդ :

Ի զանազան նուագս՝ զերկար խօսակցութիւնս կալայ ընդ սոյն եպիսկոպոսի ի վերայ այսց իրաց, յորս զարժանիսն յիշատակաց՝ ամենայն գովութեամբ խօսեցայ զԱրժանաժառանգ Յաջորդաց Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի. նոյնպէս եւ զաղնիւ Ազգէն մերմէ Հայկազնեայցս ըստ պարտին եւ ըստ պատշաճին. եւ ցուցանելով եւս թէ՝ սեպհական բարք է ազգին մերում ունել զսէր, զխաղաղութիւն եւ զմիաբանութիւն ընդ ամենայն ազինս, մանաւանդ ընդ Գաղղիացիս, ընդ որս ի սկզբանէ Մետասաներորդ դարուն մինչ ի վախճան Չորեքտասաներորդին՝ կալաք զաղգի աղգի առնչութիւնս, որպէս եւ պատմութիւնք վկայեն, որպէս եւ տապան վերջին թաղաւորին մերոյ Լեւոնի վեցերորդի՝ փախչելոյ ի ծոց Գաղղիոյ, հանդուցելոյ ի Լուտեաիա, եւ թաղելոյ յեկեղեցին Կելեստինեանց յամի Տեառն 1393ին, մինչեւ ցայսօր ժամանակի կենդանի վկայութեամբ ցուցանէ թէ մեծ էր առնչութիւն մեր՝ զոր ունէաք ընդ Գաղղիոյ առ այնոսիկ ժամանակս :

Հուսկ յետոյ պատուհասք ի պատիժ մեզաց ի վերայ մեր գալով, եւ լինելով ենթարկեալք լծոց անհաւատից, զօրով աշխարհ մեր Հայաստան կարի հեռացեալ ի Գաղղիոյ, եւ չունենալով մեր եւ եւս զերթեւեկութիւն սեպհական նաւարկութեանց, եւ յայլ զանազան տեսակ արդեւմանց սակս՝ չհղեւ կարելի յարատեւել զերթեւեկութիւն միաբանական հաստատեալ ի մէջ մեր :

Բայց այսու ամենայնիւ՝ արժանաժառանգ Յաջորդք Սրբոյ

*) Անրի Կրէկուար Պլուայի եպիսկոպոս (1750—1830) Փրանսական մեծ յեղափոխութեան շրջանի ականաւոր հոգեւորականներէն մէկը, որ անցնելով ժողովրդի եւ յեղափոխութեան կողմը՝ ընդդէմ արքայի եւ արքայականներու՝ աչքի զարնող զեր կատարեց իրեն՝ բարձրագոյն ժողովներու եւ զիտական կաճառներու անդամ : ԽՄԲ.

Հօրն մերոյ Գրիգոր Լուսաւորչի, ցանկալով միշտ ըստ պատուիրանի Տեառն՝ անչէջ սիրով լինել ընդ ամենիսին, եւ ըստ որում գլուխ եւ հաստատութիւն ամենայն սիրոյ կայանայ ի հոգեւոր իրս, եւ ի համակերպութիւն կարծեաց, վասն որոյ Սրբազան Կաթողիկոսունք մեր սուրբ Աթոռոյն էջմիածնայ՝ գրեցին ի զանազան նուագս առ Սրբազան Պատա Հոռմայ, իբր առ գլուխն բոլոր Եւրոպական Եկեղեցւոյ, յորմէ հաղորդել ունին եւ կալնուլ զօրինակ սիրոյ եւ միաբանութեան՝ անդամք քրիստոնեայ մարմնոյ Արեւմտեան Եկեղեցւոյ. բայց Հոռմ որոնէր եւ ջանայր յաւտ զտէրութիւն եւ զիշխանութիւն իւր տարածել ամենայն հանգամանօք ի վերայ աղագ, եւ զուն գործէր մասնաւորապէս՝ առ ի յարուցանել զհօտ աղգին մերոյ՝ ընդդէմ սեպհական եւ օրինաւոր Հովուապետի իւրոյ, եւ յափշտական իմն կերպիւ հնազանդեցուցանել ինքեան՝ քան թէ զայսպիսի միաբանութիւնս առնել ըստ Աւետարանական հրամանի, վասն որոյ ցանկալին այն բան չեղեւ երբեք ի վախճան հասեալ:

Եպիսկոպոս այս՝ թէպէտ եւ տեղեակ է ըստ մասին այսց եւ այլ բազում բանից, զոր խօսեցայ ընդ նմայ, բայց կամէր լիովին վերահասու լինել պատճառաց բաժանման մերոյ յԵկեղեցւոյն Հոռմայ, եւ ծանօթանալ յատկութեանց եւ բարուց Հայոցս այսր ժամանակի:

Վերջապէս զինի այսոցիկ բանից, այն Կրէկուար եպիսկոպոսն ի դիմաց ժողովոյն յանձնելով յանձնեաց ինձ գրել բարձրութեանդ, նախ թէ՛ կամէր զյատուկ նամակս (գրել) Հոգեւոր բարձրութեանդ, բայց ոչ համարձակեցաւ, վասն որոյ կամի նախապէս իմանալ եթէ այս ինչ հաճելի թուելոց իցէ Մեծութեանդ: Երկրորդ՝ եթէ ցանկայ ամենայն սերտ սրտիւ ունել զթղթակցութիւն եւ զբարեկամութիւն ընդ սուրբ Աթոռոյդ, զայսմանէ ետ կամի իմանալ զհաճութիւն Մեծութեանդ: Երրորդ՝ եթէ զծառայութիւն ինչ հրամայել ունիս, ի նշան սիրոյն իւրոյ առ Ազգն մեր՝ ամենայն բաղձանօք կատարել ունի: Չորրորդ՝ ետ զօրինակ քի ի գործոց Գաղղիական ժողովոյն հանդերձ կնքաւ իւրով, առ ի առաքել առ սուրբ Աթոռդ, եւ սպասէ ամենայն թաղձանօք պատասխանելոյն այոց ամենայն բանից:

Ապաքէն խորին իմաստութիւն Հոգեւոր Տէրութեանդ քաջ ճանաչէ թէ՛ առնչութիւն Ձեր եւ թղթակցութիւն կամ բարեկամութիւն, կարէ օգուտ աղգին մեր լինել. զի յայնժամ (կարէ) աղգն մեր ունել զեկեղեցիս, տպարանս, եւ զպրոցս ի մէջ այսմիկ Տէրութեան, եւ զամենայն ենթարկելով ընդ հնազանդութեամբ եւ իշխանութեամբ Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնայ: Նաեւ Հոգեւոր Տէրութիւնդ կարես հաստատել տալ զեկամուտս այսոցիկ տեղեաց ի Հայ վաճառականաց, որք գան ի Գաղղիս վասն առեւտրութեան: Դարձեալ թուղթք, թանաքք, եւ վարձք աշխատողաց ի տպարանս՝ սակաւադինք յոյժ, ի կաղմել Ձեզ տպել տալ աստ զՀայկական գրեանս եւ վաճառել աստ եւ ի Հայաստան, ո՛չ միայն

պարծանք մեծ լինի Սրբոյ Աթոռոյն, այլ եւ զմեծամեծ շահս բերէ նմա :

Ձայս ինչ եւս գիտել արժան է Հոգեւոր Բարձրութեան Քում, թէ այժմեան կառավարութիւն Գաղղիոյ, չէ որպէս զհին կառավարութիւն. եւ ո՛չ որպէս զայն՝ որ ի Հոսմ, ի Վենետիկ եւ յայլ տեղիս, ուր չգոյ ազատութիւն տայել, ուսուցանել, ունել զեկեղեցիս, եւայլն, ըստ լուսաւորչադաւան հաւատոյն մերոյ: Բաց յայտոցիկ իրաց, Գաղղիա՝ որ յոյժ սիրէ զազգն մեր Հայոց, եւ քաջ ճանաչէ զսեպհական բարս նորա, գուցէ ընդ մերձենալն բանակին իւրոյ (որ այժմ յաշխարհ Եգիպտացւոց եւ Ասորոց) դէպի Կիլիկիա, ի փոքր եւ ի մեծ Հայաստան, յայնժամ Գաղղիա աւելի Հայոցս լինի նպաստամատոյց, եւայլն, քան թէ այլոց ազգաց Արեւելեայց :

Պարտ իմն գոլով անձինս հպատակելոյ Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնայ՝ Ծանուցանել զամենայն ամենայն հանդամանօք, հարկաւոր համարիմ մասնաւոր իմն յիշատիօք խօսիլ զվերոյգրեալ Հենրիկոս Կրէկուար Եպիսկոպոսէ, որ է քաջ հմուտ ներքին եւ արտաքին գիտութեանց, օրէնսդրական եւ քաղաքական իրաց: Սա աշխատի անդադար ի շինութիւն եկեղեցւոյ եւ յօգուտ ազգին իւրոյ՝ որպէս Եպիսկոպոս վասն իւրոյ թէմի, որպէս հայր ժողովոյն՝ վասն եկեղեցւոյ ի հառարակի, եւ որպէս անդամ օրէնսդրութեան եւ Գաղղիական Համալսարանի՝ վասն բարեկարգ կառավարութեան եւ ծաղկեցուման գիտութեանց եւ արուեստի:

Մասնաւոր սէր եւ հակումն սորա առ ազգս մեր Հայոց՝ մեծ է յոյժ արդարեւ. թղթակցութիւն Հոգեւոր Բարձրութեանդ ընդ սմա, զոչ սակաւ օգուտս բերել կարէ Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնայ: Ծանուցանել պատշաճ համարիմ Հոգեւոր Բարձրութեանդ՝ թէ ամենայն զգուշութեամբ եւ ասպհով միջոցաւ առաքեմ զնամակս դէպս, եւ պարունակեալն նորուն՝ ըստ ամենայնի դադեալ մնայոց է ի սրտի իմում:

Եթէ բարեբընակ տրամադրութիւն կամաց Մեծութեան Քում կամի եւ ամենայն մանրամասնութեամբ տեղեկանալ վարդապետութեան Գաղղիական եկեղեցւոյ, որ այժմ չէ ընդ իշխանութեամբ Պապից, հպատակեալս Սրբոյ Աթոռոյդ թարգմանեալ զվարդապետութիւն նոցին ի մեր լեզու, եւ զմերն ի նոցայն, եւ զամենայն եղից առաջի խորին իմաստութեանդ: Եւ ամենայն խորհարհութեամբ խնդրեմ աղաչելով, հրամայել անարժան ծառայիդ զամենայն ծառայութիւնս առ յինչն կարելիս:

Յաւարտ բանիցս ամենից՝ խնդրեմ զներումն ի ներդամտութենէ Հայրութեանդ, եւ խոնարհեալ առ սուրբ գարշապարդ, հայցեմ եւ սպասեմ ամենայն թախանձանօք զսուրբ եւ զԱռաքե-

լական օրհնութիւն Սրբոյ Աթոռոյն Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի:

Մնամ Ամենաերջանիկ Տեառնդ Հոգեւորի
խոնարհագոյն ծառայ
ՅԱԿՈՎԲ ԶՐՊԵՏԵԱՆ Ի ՏԱՆԵ ՇԱՀԱՆԵԱՆՑ.

Գրեցաւ ի Լուտեոսիա

Յամի Տեառն 1800 եւ Յունվարի 28ին:

Ուղեւորութիւն նամակաց առ իս՝ է ըստ այսմ օրինակի.—
ի Փարէզ, ի Գրքարանն Ազգին Գաղղիոյ, եւ ի ձեռս Յակովբայ
Ջրպետեան, վարժապետ Հայկազեան լեզուի: Իսկ Գաղղիացի
լեզուաւ այսպէս... (կը պակսի Ֆրանսերէն հասցէն):

Նամակը այսպիսի վերագրաւ, հանդերձ երկատեսակ բարբառօք գրեալք եւ յանձնեալ առ՝ ղեկսպանն Պրուսիոյ եւ կամ Դանիոյ որ ի Կոստանտնուպօլիս, ամենայն ապահովութեամբ հասանել ունին աստ առ իս:

